

УДК 94 (477) (092)

Бушин М.І., Товстопят Л.М., Черкаський державний технологічний університет

Бушин Микола Іванович (1938 р.н.). У 1965 р. закінчив історичний факультет Ужгородського державного університету. Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету. Автор близько 200 статей, брошур, монографій. Коло наукових інтересів – *історія України, історичне краєзнавство.*

Товстопят Людмила Миколаївна (1979 р.н.). У 2002 р. закінчила історичний факультет Черкаського державного педагогічного університету. Аспірантка кафедри історії України ЧДТУ. Тема кандидатської дисертації: „*Наукова та педагогічна діяльність професора І.Г.Шульги*”.

Основні віхи життєвого шляху професора І.Г.Шульги (1921-1993)

Стаття присвячена відомому українському історику І.Г.Шульзі. Автор розглядає питання наукової діяльності, творчості, громадського життя професора.

The article is dedicated to a famous Ukrainian Professor of History historian professor I.G.Shuiga. The author considers the question of scientific activity, work, civil life of Ivan Shulga.

Сьогодні вимагає глибокого переосмислення ролі особистості в житті суспільства, адже саме особистість творить історію, великі звершення, наукові відкриття. Дана публікація присвячується видатній особистості, яка не тільки стала частиною української історії, а й внесла в українську науку ґрунтовні дослідження історії Закарпаття кінця XVIII – початку XIX ст., зв'язків України з Росією, Угорщиною, Румунією, Молдавією в зазначений період, голодоморів 1922-1923, 1932-1933, 1946-1947 рр. Постать І.Г.Шульги частково була представлена у попе-

редніх роботах автора [1], і дане дослідження є продовженням знайомства з життям та діяльністю історика. Життю та діяльності І.Г.Шульги присвячені праці М.І.Бушина, В.Задорожного, М.Вереш, М.Трояна [2].

Ілля Гаврилович Шульга народився 3 серпня 1921 р. в селі Верещаки Лисянського району Черкаської області в селянській родині. Його батьки, Гаврило Устимович та Марта Панасівна, все життя працювали в сільському господарстві, вони одні з перших вступили до колгоспу “Наша спілка”. Окрім Іллі Гавриловича, в сім’ї було ще

трьох дітей. Саме батьки “змалку виховали сина на принципах української народної моралі, яка тісно поєднувала працелюбство і гуманізм, патріотизм з повагою до інших народів, скромність з настирливістю, гордість з добротою” [3].

Всі труднощі, проблеми, соціальні потрясіння пройшли перед очима Іллі Гавриловича, на його дитинство припали роки голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років. Він бачив пухлі від голоду ноги матері та молодшого брата Петра. Пізніше він неодноразово наголошував: “Протягом усього свідомого життя пам’ятаю про те, що із тридцяти учнів першого класу моєї сільської школи лишилися троє: Тоня Тараненко, Микола Балденко і я. Мої товариші дитинства лежать у могилах. Я залишився живий, але скалічений хворобами – наслідком голодного дитинства. Я історик, і я мушу розповісти людям правду про те, чого був свідком” [4].

Це була найчорніша і найжахливіша сторінка його життя, з пам’яті не могли стертися трагічні сторінки минулого, і історик довгий час виношував їх у собі, переживаючи подумки знов і знов лихо голодомору. Пізніше, в зрілому віці, він вкладає свої думки в наукові праці, присвячені цьому питанню, а до того Ілля Шульга починає осмислювати життя українського народу з хліборобської праці. Після школи вступає до Черкаського сільськогосподарського технікуму, який успішно закінчує в 1940 р., одержавши спеціальність зоотехніка.

По закінченні технікуму працював за спеціальністю в Колківському райземвідділі Волинської області, а згодом секретарем Колківського райкому комсомолу. На цій посаді його застала війна. За станом здоров’я Ілля Гаврилович був знятий з військового обліку і евакуйований спочатку в Дніпропетровську, а потім у Фрунзенську область Киргизької РСР, де працював зоотехніком в колгоспі “Червоний мілентан” [5].

Проявлений ще в школі потяг до науки не минув даремно, праця на землі не задовольняла пекучої жаги до книжної праці, і в 1943 р. він вступив на перший курс історико-філологічного факультету Ростовського державного університету, який знаходився в евакуації в місті Ош Киргизької РСР. В 1944-1945 навчальному році вчився на другому курсі історичного факультету Чернівецького, потім Львівського державного університету. То було відразу по війні, Ілля носив тоді блаженський військовий кітель, завжди напрасований і застебнутий на всі гудзики. Хло-

пці знали, що він не воював, і знали також, що якби йому не рука, то стрімголов полетів би на фронт [6].

Ілля Гаврилович вчиться і одночасно працює в залізничній вечірній школі Львова. “На одну стипендію не проживеш – треба підробляти, випробувати шлях педагога, готувати себе до великої учнівської аудиторії”, – не раз говорив Ілля Гаврилович. Працював завжди спокійно і виважено, з притаманним йому гумором. “Я завжди беру пучку сміху на урок, – було сказав. – Знаєте, як це важливо для розрядки напруги? Це ліки” [7].

Навчання надихало Іллю Гавриловича, і нехай спочатку були не наукові здобутки, але потяг до науки був дуже сильний. На кожному курсі кожного університету має бути студент, який охайно пише конспекти й охоче їх позичає, який знає більше, але не демонструє цього, допомагаючи однокурсникам скромно і непомітно, як і у всьому іншому – мові, поведженні, одязі – є товаришам за взірцем. Таким був студент Шульга. Навчався наполегливо і завзято. У групі був старостою, ще й порадником-консультантом. Турбувався про однокурсників, від початку і до кінця екзаменів був у коридорі, біля дверей аудиторії, допомагав студентам добрим словом. З ним усі радилися, прислухалися до мудрого, розважливого слова, бо воно було вваженим і правдивим [8].

Ілля Гаврилович був м’який, мрійливий, тільки дуже цілеспрямований – таке поєднання рис трапляється рідко. А от у приятелюванні, надто в дружбі, був рівнею. Троє друзів-студентів споріднились одразу: галичанин Славко Кісь, закарпатець Мишко Троян і він, Ілля Шульга з великої, як її шанобливо називали тоді, України. Дружба їх, жартували однокурсники, була історичною закономірністю. Сам Іван Петрович Крип’якевич так говорив. Вони вважали за щастя, що вчать у такого наукового світила, а старий професор ще за більше щастя мав їх, вбачаючи благородство духу в тому, що селянські діти прийшли вивчати минуле своїх країв, і ще більше благородство – у їхній дружбі, цих трьох хлопців, за якою стояла Україна, воз’єднана і воістину вільна [9]. В подальшому вони всі стали науковцями.

У Львівському університеті Шульга слухав лекції таких відомих істориків, як Іван Крип’якевич, Мирон Кордуба, Іван Білякевич. Іван Петрович Крип’якевич, професор (згодом академік, директор Інституту суспільних наук АН УРСР),

пропрокував Іллі Гавриловичу, що коли він, Шульга, утримає той рівень, на якому написана студентська наукова робота про фастівського полковника Семена Палія, й піде так далі, то він, Крип'якевич, уголос заявляє, що має справу з майбутнім професором [10]. Так і сталося, але значно пізніше. Втім він не рвався у професори. Інша справа: любив ритися в книгах, архівах, збирати нові факти, по-новому, коли це вдавалось, засвідчувати старі. Він любив минуле, як вчений, як людина. Минуле – це було його життя.

Лекції професора Мирона Кордуби полонили Іллю Гавриловича не тільки глибоким знанням історії, але й мистецтвом володіти аудиторією, винятковою пунктуальністю і ошатністю. Мирон Кордуба дуже часто наголошував, що справжня історія вивчається в архівах і бібліотеках. Будучи студентом, Ілля Гаврилович прийшов на консультацію до професора Кордуби. Той уважно вислухав його і запитав, чи знає він латинську, німецьку чи польську мови. Ілля Гаврилович зізнався, що не знає. Професор похитав головою і сказав, що шлях у велику науку йому закритий. Але це не зупинило майбутнього вченого, і він почав ретельно вивчати іноземні мови, якими були написані архівні матеріали.

Шлях в науку молодого історика був не простим. Спочатку поїхав працювати разом з дружиною Ядвігою Денисівною на рідну Черкащину, у Лисянський район, де спочатку працював у Виноградській середній школі, а потім директором Лисянської середньої школи (нині середня школа № 1). Три роки праці дали йому багато, але і він дав багато своїм вихованням: учням і учителям. Організував історичний гурток, що досліджував місцевий матеріал та історію заснування Лисинки, перших поселенців та їх знаряддя праці; повстання, зокрема Коліївщину, гайдамаків, перебування в Лисянці Т.Шевченка. Його учні постійно брали участь в олімпіадах, займали перші місця саме тому, що частина з них стала чудовими педагогами, а інші потім вибрали шляхи науки – стали доцентами, професорами, академіками. Вечори проводилися в школі, гомоніли допізна вчителі – засиджувалися на зборах і педагогічних радах, вирували пристрасні в коридорах з тих чи інших питань, бо в школі з'являлось багато нового, пошукового [11].

Прагнення до науки робило своє: Ілля Гаврилович хотів досліджувати рідну історію, і вже з 1951 р. Шульга – аспірант Інституту історії АН УРСР. Він досліджує складні й суперечливі со-

ціально-економічні процеси, що відбувалися в Україні в XVIII ст. Архівна праця дала прекрасні результати, і у 1954 р. успішно і достроково захищає кандидатську дисертацію [12].

За направленням Ілля Гаврилович працює на кафедрі історії СРСР Ужгородського державного університету старшим викладачем, доцентом, професором, а з 1958 р. – завідувачем кафедри. Як завідувач кафедри він, за спогадами колег, був зразком. Це була надзвичайно обов'язкова людина: сказав – зробив, причому робив спочатку сам, а потім вимагав від інших, вже маючи на це моральне право.

В Ужгородському університеті І.Г.Шульга плідно працює в галузі дослідження і вивчення історії Закарпаття. Тут написані майже всі його фундаментальні праці та захищена докторська дисертація [13].

Цей вагомий науковий доробок вченого був високо оцінений науковими колами України. Тільки з часом розумієш, наскільки важко було працювати Іллі Гавриловичу, адже в ті часи він займався епохою капіталізму. Це були не актуальні теми на той час, друкуватися було важко, але він працював. Минув час і зараз всі, хто пише про історію Закарпаття, його соціально-економічний розвиток XVIII-XIX століття, звертаються до праць Іллі Гавриловича. В 1967 р. І.Г.Шульга був нагороджений орденом “Знак Пошани” за плідну працю [14].

Перу І.Г.Шульги належать монографії із соціально-економічної історії Закарпаття XVIII – першої половини XIX ст., він був співавтором багатьох фундаментальних колективних монографій [15]. З науковими доповідями та повідомленнями він виступав на наукових конференціях та симпозіумах у Києві, Харкові, Вільнюсі, Мінську, Кишиневі, Єревані, Ленінграді, Таллінні, Львові, Ужгороді.

У книзі “Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII століття” він одним із перших на основі вивчення архівних документів висвітлив питання запровадження урбаріїв Марії-Терезії в Закарпатті та розвиток цехів у краї. Почав досліджувати економічні і культурні зв'язки Закарпаття з іншими українськими землями та Росією в другій половині XVIII століття і зробив однозначний висновок, що нерозривні зв'язки між братніми народами сприяли національному пробудженню закарпатоукраїнського народу. Ці думки він виклав у колективній монографії [16].

Ілля Гаврилович був постійним автором статей на сторінках “Українського історичного журналу” – найпрестижнішого видання українських істориків. В ньому побачили світ статті вченого [17], рецензії на праці О.Апанович, С.Лучко, Г.Сергієнка [18] та багатьох інших.

Він входив до редакційно-видавничої ради університету, веде історичний гурток на факультеті, вчить дослідницької праці студентів. Багатогранність інтересів вченого проявилась у спробах художньої інтерпретації історичного минулого, а саме – в повісті “Брате мій”, присвяченій історії опришківського руху в Карпатах.

Талант історика і публіциста переплітався із любов’ю до пісенного мистецтва. Ілля Гаврилович був глибоко закоханий в українську народну пісню і саме тому бере активну участь в утворенні чоловічої народної капели Ужгородського університету “Боян”, в якій він співав понад десять років. Професор Шульга був завжди в гушці життя університету, добрим порадиником студентської молоді, умілим керівником молодих науковців та аспірантів [19].

Один із учнів Іллі Гавриловича доктор історичних наук, професор, академік Української академії історичних наук Микола Іванович Бушин слухав захоплюючі і змістовні лекції Шульги в Ужгородському національному університеті у 1960-1965 роках. Він згадує: “Добре пам’ятаю перші зустрічі з Іллею Гавриловичем. Зайшов у аудиторію високий, статурний, підтягнутий, завжди привітний, але в той же час вимогливий. З кожною лекцією він вражав студентів своєю глибиною історичного викладу. Його лекції зачаровували студентів, бо це було справді живе спілкування з історичною наукою” [20].

Він мав хист розпізнавати здібності студентів, умів заглядати у найпотемніші куточки людської душі. Скромність, простота, принциповість, працелюбність і вимогливість, в першу чергу до себе, – такі риси характеризували професора І.Г.Шульгу.

З вересня 1972 року науковець очолив кафедру історії СРСР і УРСР Вінницького педінституту. Сюди він приніс дух академічної науки, тут продовжував розквітати талант ученого і педагога. У цей період він зробив великий внесок у вивчення історії Поділля – брав участь у роботі краєзнавчого товариства “Поділля”, Товариства української мови ім. Т.Г.Шевченка [21]. В 1981 році Іллі Гавриловичу було присвоєно звання “Заслуженого працівника вищої школи і наукових установ” [22].

Працюючи у Вінницькому державному педінституті, науковець не втрачає зв’язків з Ужгородським державним (нині – національним) університетом. Він читав студентам спецкурси, допомагав молоді у науковій роботі, брав участь у наукових конференціях, що проходили на базі університету, неодноразово запрошувався головою державної екзаменаційної комісії історичного факультету.

І.Г.Шульга був консультантом у написанні докторських дисертацій викладачів В.Є.Задорожного і О.С.Мазурка, які успішно захистили дисертації і стали професорами. Вихованці вченого гідно продовжують почату ним справу дослідження маловідомих питань історії Закарпаття XVIII-XIX століть.

З початком процесів демократизації і національного відродження наукові інтереси Іллі Гавриловича значно розширилися. Доступ до архівних матеріалів, що раніше були під грифом “Совершенно секретно”, дав Іллі Гавриловичу великий поштовх до нових досліджень, відкрив нові можливості для вченого.

У вересні 1990 р. Ілля Гаврилович бере активну участь у роботі першого в Україні Міжнародного симпозиуму про голодомор 1932-1933 років. Спеціалісти в галузі досліджень даного питання з Європи, Сполучених Штатів Америки та Канади були присутні на симпозиумі. З ґрунтовною доповіддю тут виступає професор Шульга. Його матеріали зацікавили учасників симпозиуму і увійшли у Народну книгу-меморіал [23]. З-під його пера виходять дослідження з цього питання [24].

Проаналізувавши велику кількість різноманітних джерел, виявивши особливості соціально-економічної політики тодішнього уряду на селі, Ілля Гаврилович малює неспотворену картину життя селян в роки голодоморів. Мовою офіційних документів промовляють до нас жахливі факти того часу. Своєрідність цих документів у тому, що вони перегукуються зі спогадами очевидців, серед яких був і Ілля Гаврилович, їхній погляд перейшов з нами у нове тисячоліття, як закарбована пам’ять про пережите лихо.

У 1993 р. Ілля Гаврилович завершив монографію, яка, на жаль, побачила світ після його смерті. Причому історик написав не спогади, а справді наукову працю. “У цій книзі, писав Ілля Шульга, – до тебе промовляють документи: офіційні (державні, партійні, статистичні) і особисті (листи, спогади)” [25]. Більшість з них автор

розшукав у вінницьких архівах, зокрема у тих архівних фондах, які довгий час вважалися закритими, спеціальними, або секретними. Документи беззаперечно стверджують, що голодомор 1932-1933 років, як і голод 1947 року, був злочинном партійно-радянської влади та соціалістичного господарювання [26].

“І щоб ніколи не повторився голодомор, пам’ятаймо про пережите, шануймо рідну землю і всіх, хто дає їй раду, працю і мудрість зміц-

нюймо нашу незалежну Україну”, – заповідав Ілля Гаврилович [27]. На сімдесят третьому році життя пересталось битись його серце.

Як бачимо, Ілля Шульга був непересічною особистістю, справжнім науковцем. Його наукові дослідження мають величезне значення в сучасній історичній науці. Своїм життям Ілля Гаврилович довів, що професорами не народжуються, ними роблять людей важка праця, натхнення, вогник знання у серці і велика любов до науки.

Література

1. Бушин М.І., Товстопят Л.М. Наукова спадщина І.Г.Шульги // Український селянин: Збірник наукових праць. Випуск 4. – Черкаси, 2002. – С. 46-49; Бушин М.І., Товстопят Л.М. Висвітлення питання голодоморів радянської доби в Україні професором І.Г.Шульгою // Донецький національний університет. Історичні і політологічні дослідження. – 2002. – № 2 (10). – С. 35-41.
2. Бушин М.І. Черкаський край в особах. 1941–2001. Лисянщина. Кн. 1. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2002. – 352 с.; Задорожній В., Вереш М., Олашен М. Ілля Шульга // Педагогіка-науковці. Ч. 2. – Ужгород, 2000. – С. 140-142.; Троян М. Професор-комуніст // Радянський студент. – 1971. – 3 вересня.
3. Бушин М.І., Товстопят Л.М. Наукова спадщина І.Г.Шульги. – С. 46.
4. Шульга І.Г. Голод на Поділлі. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 1993. – С. 200.
5. Троян М. Вказ. стаття.
6. Часто П.В. З минулого беремо вогонь // Закарпатська правда. – 1971. – 3 серпня.
7. Задворний В. Він живе, бо ми пам’ятаємо про нього // Шульга І.Г. Гірка правда: Нарис з історії подільського селянства 1920-1932 років. – Вінниця: ВАТ “Віноблдрукарня”, 1997. – С. 4.
8. Там само.
9. Часто П.В. Вказ. стаття.
10. Там само.
11. Задворний В. Вказ. праця. – С. 4.
12. Развитие товарного производства и торговли на Левобережной Украине во второй половине XVIII века: Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 – история СССР / АН УССР. Институт истории. – К., 1954. – 16 с.
13. Социально-экономические отношения и классовая борьба на Закарпатской Украине в период разложения и кризиса феодально-крепостнического строя (вторая половина XVIII – первая половина XIX вв.): Автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 – история СССР / АН УССР. Отделение экономики, истории, философии и права. – К., 1965. – 38 с.
14. Троян М. Вказ. стаття.
15. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст. – Ужгород: Вид-во Ужгород. держ. ун-ту, 1962. – 181 с.; Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII – першій половині XIX ст. – Львів: Вид-во Львів. держ. ун-ту, 1965. – 266 с.; Історія селянства Української РСР: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1967; Історія міст і сіл Української РСР. Закарпатська область. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1969; Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – К.: Наук. думка, 1977-1979 та ін.
16. Задорожній В.С., Мазурок О.С., Шульга І.Г. Зоря незгасна. – Ужгород: Карпати, 1986. – 144 с.
17. Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст. // УІЖ. – 1963. – № 5. – С. 142-144 (у співавт.); 3 історії економічних і культурних зв’язків Закарпаття з іншими українськими землями і Росією наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. // Там само. – 1965. – № 6. – С. 65-68; Ужгородському державному університету – двадцять років // Там само. – 1965. – № 10. – С. 140-142; Ювілейна сесія, присвячена двадцятиріччю Ужгородського університету // Там само. – 1965. – № 12. – С. 129; 3 історії економічних зв’язків України з Молдавською у другій половині XVIII ст. // Там само. – 1975. – № 6. – С. 99-102.
18. Див: УІЖ. – 1969. – № 7. – С. 149-50; № 9. – С. 146-147; 1976. – № 6. – С. 139-140.
19. Троян М. Вказ. стаття.
20. Бушин М.І., Товстопят Л.М. Наукова спадщина І.Г.Шульги. – С. 48.
21. Ілля Гаврилович Шульга: Бібліографічний покажчик. – Вінниця, 1991. – С. 7.
22. Задворний В. Вказ. праця. – С. 5.
23. 33-й: Голод. Народна книга-меморіал / Упоряд.: Л.Б.Коваленко, В.А.Маняк. – К.: Рад. Письменник, 1991. – 584 с.
24. Шульга І.Г. Голод на Поділлі. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 1993. – 224 с.; Гірка правда: Нариси історії подільського селянства 1920-1932 рр. – Вінниця: ВАТ “Віноблдрукарня”, 1997. – 223 с.
25. Шульга І.Г. Голод на Поділлі. – С. 200.
26. Там само. – С. 201.
27. Там же. – С. 202.

Надійшла до редколегії 27.02.2004 р.